

**U.P.LAFASOV, A.Q.ISMOILOV,
A.P.MADVALIEV**

O‘ZBEK TILI

Toshkent – 2008

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

**U.P. LAFASOV, A.Q. ISMOILOV,
A.P. MADVALIEV**

O‘ZBEK TILI

**Universitet va institutlarning bakalavr mutaxassisligi
rusiyzabon guruhlari uchun darslik**

**1-qism
(uchinchi nashr)**

Toshkent – 2008

Mazkur darslik Oliy o'quv yurtlarining I kurs bakalavr bo'limi rusiyzabon talabalariga mo'ljallab yozilgan. Uni tayyorlashda o'zbek tilini davlat tili sifatida o'qitish mezonini va «Ta'lim to'g'risida» gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablaridan kelib chiqildi. Asosiy e'tibor talabada so'zlashuv tili ko'nikmalarini hosil qilishga qaratilgan. Darslikni yaratishda mualliflarning ko'p yillik shaxsiy tajribalaridan, til o'qitishning yangi zamonaviy pedagogik texnologiyasi yutuqlaridan foydalanildi. Darslik talabaning har bir tovush talaffuzini to'g'ri o'zlashtirishiga, so'z zaxiralarini to'plab borishiga, so'z birikmalari tuzish ko'nikmalarini hosil qilishiga, tayyor dialog, matn va ish qog'ozlari namunalarini puxta egallashiga yordam beradi, deb o'ylaymiz.

Mas'ul muharrir:

Ne'mat Mahkamov, filologiya
fanlari nomzodi

Taqrizchilar:

Shuhrat Ko'chimov, filologiya
fanlari doktori, dotsent

Gulchehra Rixsiyev, filologiya
fanlari nomzodi, dotsent

Vatan timsollari muqaddasdir

Milliy timsollar va ramzlarning har biri milliy g'ururimizni yuksaltirishga xizmat qiladi. Ularning har biri katta bir darslik, kuchli tarbiya vositasidir.

Islom KARIMOV

Davlat bayrog'i

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i 1991-yilning 18-noyabrida, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o'tkazilgan VII sessiyasida tasdiqlangan.

Davlat bayrog'i va uning ramzi bugungi O'zbekiston hududida qadimda mavjud bo'lgan davlatlar bilan tarixan bog'liqligini anglatadi hamda respublikaning milliy-madaniy an'analarini o'zida mujassamlashtiradi.

1. Bayroqdagi moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilida bu – yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi. Binobarin, Amir Temur davlati bayrog'ining rangi ham moviy rangda edi.

2. Bayroqdagi oq rang – muqaddas tinchlik ramzi bo'lib, u kun charog'onligi va koinot yoritqichlari bilan uyg'unlashib ketadi. Oq rang poklik, beg'uborlik, soflikning, orzu va xayollar tozaligi, ichki go'zallikka intilishning timsolidir.

3. Yashil rang – tabiatning yangilanish ramzi. U ko'pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodmonlik timsoli hisoblanadi.

4. Qizil chiziqlar vujudimizda jo'shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlaridir.

5. Navqiron yarimoy tasviri bizning tarixiy an'analarimiz bilan bog'liq. Ayni paytda qo'lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.

6. Yulduzlar barcha uchun ruhoniy ilohiy timsol sanalgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'idagi 12 ta yulduz tasviri ham tarixiy an'analarimiz, qadimgi quyosh yilnomamizga bevosita aloqadordir. Bizning o'n ikki yulduzga bo'lgan e'tiborimiz O'zbekiston sarhadidagi qadimgi davlatlar ilmiy tafakkurida «Nujum ilmi» taraqqiy etganligi bilan ham izohlanadi. Davlat

bayrogʻimizdagi oʻn ikki yulduz tasvirini oʻzbek xalqi madaniyati qadimiyligi, uning komillikka, oʻz tuprogʻida saodatga intilishi ramzi sifatida tushunish lozim.

Bayroqning uzunligi 250 sm, kengligi 125 sm ga teng.

Oʻzbekiston Respublikasining Davlat gerbi

Oʻzbekiston Respublikasining Davlat gerbi 1992-yilning 2-iyulida, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Kengashining X sessiyasida tasdiqlandi.

Oʻzbekiston Respublikasining Davlat gerbi gullagan vodiy uzra charaqlab turgan quyosh tasviridan hamda oʻng tomonida bugʻdoy boshloqlari, soʻl tomonida ochilgan paxta chanoqlari surati tushirilgan chambardan iboratdir. Gerbning yuqori qismida Respublika jipsligining ramzi sifatida sakkiz qirrali yulduz tasvirlangan: sakkiz qirra ichida joylashgan yarimoy va yulduz musulmonlarning qutlugʻ ramzidir. Gerb markazida himmat, olijanoblik va fidoyilik timsoli boʻlgan afsonaviy Humo qushi qanotlarini yozib turibdi. Ushbu ramz va timsollar xalqimizning tinchlik, yaxshilik, baxt-saodat, farovonlik yoʻlidagi orzu-umidlarini ifodalaydi. Gerbning pastki qismidagi respublika Davlat bayrogʻini ifodalovchi uch rangdagi chamber bandiga «Oʻzbekiston» soʻzi bitilgan.

«Gerb» soʻzining tarixi haqida qisqacha maʼlumot:

«Gerb» soʻzi nemischa «erbo» soʻzidan olingan boʻlib, shohlar va hukmdorlarga davlat, sarhad, hudud va boshqa nasldan-naslga meros qoluvchi mulk belgisini anglatadi.

Bundan 2500 yil muqaddam Erondan Oltoyga qadar choʻzilgan ulkan sarhadda hukm surgan qadimgi turk xoni Oʻgʻuzxon davrida ham turkcha «tamgʻa» soʻzi aynan shu maʼnoni bildirar edi. XII asrning mashhur tarixchisi Rashididdin Hamadoniy «Tanlangan tarixlar» nomli kitobida shahodat berishicha, Oʻgʻuzxon oʻz mol-mulkini oʻgʻillariga ulus sifatida kichik davlatlarga boʻlib, inʼom etgan. Ushbu davlatlar hukmdorlari ham oʻzlarining xonlik tamgʻalariga ega edi. Koʻrinib turibdiki, «tamgʻa» soʻzining maʼnosi nemischa «erbo» soʻzining maʼnosiga toʻla mos keladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Asosiy qonuni – Konstitutsiyasi 1992-yilning 8-dekabrida, 12-chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 11-sessiyasida qabul qilingan. Konstitutsiya 6 bo‘lim, 26 bob, 128 moddadan iborat. Konstitutsiyaning asosiy mantiqiy yo‘nalishi: inson – jamiyat – davlatga qaratilgan. Konstitutsiya qabul qilingan kun – 8-dekabr umumxalq bayrami – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni deb e‘lon qilindi (O‘z RE, 201-bet).

O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi

Abdulla Oripov she‘ri

Mutal Burhonov musiqasi

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

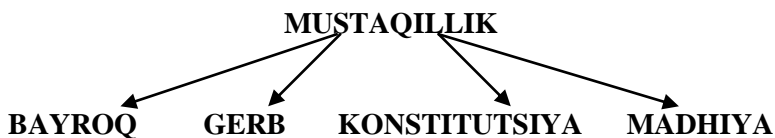
Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor.
Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqloq mash‘ali, tinchlik posboni,
Xalqsevar ona yurt, mangu bo‘l obod!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi 1992-yilning 10-dekabridagi qonun bilan tasdiqlangan.

Asosiy terminlar

Mustaqil davlat

1991-yilning 31-avgustida O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat deb e‘lon qilindi. Matematika fanining otasi Muhammad Al-Xorazmiy; mashhur shifokor va tabib, jarrohlik ilmining asoschisi Ibn Sino; qomusiy olim, birinchi globusni yaratgan daho Abu Rayhon Beruniy; falsafa fanining asoschilaridan biri Al-Forobiy; islom dinining tengsiz mutafakkirlari Imom Al-Buxoriy, At-Termiziy, Bahovuddin Naqshband; buyuk jahongir va sohibqiron Amir Temur; ulug‘ olim va munajjimlar Mirzo Ulug‘bek va Ali Qushchi; zullisonayn shoir hamda mutafakkir Alisher Navoiy; shoh, shoir va olim Zahiriddin Muhammad Bobur; dramaturg va olimlar Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat; yozuvchi Abdulla Qodiriy; shoirlar Abdulhamid Cho‘lpon, Usmon Nosir va boshqalar mana shu yurt farzandlaridir.

Mustaqil davlatimizni hozirgacha jahonning 130 mamlakati tan oldi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ning teng huquqli a‘zosi bo‘lgan O‘zbekiston o‘zining oltini, tabiiy gazi, qorako‘li, kumushi, urani, paxtasi va nefti bilan jahonga mashhurdir.

Respublika Prezidenti I.A.Karimovning sa‘y-harakatlari bilan o‘lkamizda yengil mashinalar, kichik avtobuslar ishlab chiqaradigan zavodlar qurildi. Milliy mafkuramiz shakllanmoqda, madaniyatimiz esa yanada yuksalmoqda. Xalqimizning qadimiy obidaları qayta ta‘mirlanib jihozlanmoqda. O‘zbekistonning rivojlangan qishloq xo‘jaligi va sanoat mamlakati bo‘lishi uchun ilk poydevorlar qo‘yilmoqda.

Dialog

- O‘zbekiston Respublikasi qachon mustaqil bo‘ldi?
- 1991-yilning 31-avgustida.
- Davlat bayrog‘i qachon qabul qilindi?
- 1991-yilning 18-noyabrida.
- Davlat gerbi qachon tasdiqlandi?
- 1992-yilning 2-iyulida.
- Konstitutsiya qachon qabul qilingan?
- 1992-yilning 8-dekabrida.
- Davlat madhiyasi qachon qabul qilindi?
- 1992-yilning 10-dekabrida.

To‘rtlik

Bisyor bo‘lsa agar, bol ham beqadr,
Takror aytilganda rangsizdir kalom.
Bu yorug‘ olamda **Vatan** bittadir,
Bittadir dunyoda **Ona** degan nom!

(A. Oripov)

Soʻz boshi

Hukumatimiz tomonidan eʼlon qilingan «Taʼlim toʻgʻrisida» gi qonun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» mutaxassislar oldiga yangi talablarni qoʻydi. Qoʻlingizdagi ushbu darslik zamonaviy talablarni hisobga olgan holda yozildi. Qoʻllanma universitetlar va institutlar bakalavr mutaxassisligi oʻquv rejasidagi soatlarga mos keladi. Rusiyzabon guruhlarda oʻzbek tili oʻqitish davlat dasturi asosida oʻquv dasturi tuzildi va darslikka ilova qilindi.

Darslikning maqsadi talabalarni oʻzbek tilining tovush tizimi, grammatik qurilishi, lugʻat boyligi bilan tanishtirish, oʻzbekcha suhbat va matnlarni oʻqish, yozish hamda qayta tuza olishga oʻrgatishdan iborat. Suhbatlar jonli soʻzlashuvga asoslangan holda qisqa shaklda berildi. Bu esa oʻzbek tilini oʻrganuvchilarga yengillik tugʻdirish bilan birga tez yod olish imkoniyatini ham beradi. Shu bilan birga talabalarning darslar mobaynida soʻz zaxirasi toʻplashi, soʻzlarni biriktira olishi, jumla tuzish koʻnikmalarini egallashi uchun sharoit yaratadi. Hozirgi oʻzbek adabiy tilining ogʻzaki va yozma shakllari qonun-qoidalari darslikda oʻz aksini topgan.

Til oʻrganishda boshlangʻich bosqich talaffuz hisoblanadi. Shu bois talaba ilk bosqichda tovushlar talaffuzini toʻgʻri oʻzlashtirishi lozim. Ana shu poydevor zamirida tilni mukammal oʻrganish yotadi. Shundan soʻng soʻzlarni tushunib yod olish, ularni nutqda qoʻllay bilish malakasi vujudga keladi. Oʻzbek tili dunyodagi talaffuzi qiyin tillar jumlasiga kiradi. Shu sababli ushbu darslikda talaffuz qoidalarini oʻrgatish birinchi oʻringa qoʻyildi. Talabada soʻz zaxirasi paydo boʻlgandan soʻng nutq malakasi hosil boʻla boshlaydi. Ana shuni hisobga olgan holda darslikka eng sodda va kerakli dialoglarni kiritishga harakat qilindi. Tez aytishlar mukammal talaffuzni mustahkamlagani kabi, dialoglar ham nutq malakasini oshirishga yordam beradi. Ilova qilingan soʻz birikmalari va toʻrtliklar xotirani peshlaydi. Matn esa soʻzlar zaxirasini boyitib, olinayotgan bilimni mustahkamlaydi. Matndan soʻng talabaga yordam sifatida asosiy soʻzlar lugʻati berildi.

Mazkur darslikni tuzish jarayonida mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatidagi oʻrni ham hisobga olindi. Maʼlumki, yosh mustaqil davlatimiz oʻziga xos yoʻldan rivojlanib bormoqda. Ana shuni hisobga olib, darslikda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy

yoʻnalishdagi matnlar berildi. Ushbu materiallar «Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi» ning tegishli jildlaridan olinib, bir qadar soddalashtirildi va talaba saviyasiga moslashtirildi. Mazkur matnlarni oʻzlashtirish talabaning aqliy koʻnikmasini mustahkamlash bilan birga, oʻzbek tili boʻyicha soʻz boʻyligining oshib borishiga yordam beradi. Talabaning oʻzbek tilidan oladigan bilimlari mutaxassislik fanlaridan olayotgan koʻnikmalari bilan uygʻunlashib, yuqori natija beradi. Bu esa hozirgi zamon talabiga toʻla mos keladi, deb oʻylaymiz. Hozirgi paytda til bilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Agar oʻrganilayotgan til ixtisoslik bilan uygʻunlashib ketsa, maqsadning amalga oshishi yanada osonlashadi, deb hisoblaymiz.

MUNDARIJA

Vatan timsollari muqaddasdir.....	3
Soʻz boshi	8
Kirish	10
Fonetika	12
Unlilar	12
Birinchi dars. «Oʻ» unlisi	13
Ikkinchi dars. «U» unlisi	18
Uchinchi dars. «A» unlisi	22
Toʻrtinchi dars. «O» unlisi	26
Beshinchi dars. «I» unlisi	31
Oltinchi dars. «E» unlisi	36
Undoshlar	40
Yettinchi dars. «V» undoshi	40
Sakkizinchi dars. «J» undoshi	45
Toʻqqizinchi dars. «Q» undoshi	49
Oʻninchi dars. «K» undoshi	53
Oʻn birinchi dars. «Gʻ» undoshi	58
Oʻn ikkinchi dars. «G» undoshi	61
Oʻn uchinchi dars. «H» undoshi	65
Oʻn toʻrtinchi dars. «X» undoshi	68
Oʻn beshinchi dars. «B» undoshi	72
Oʻn oltinchi dars. «R» undoshi	77
Oʻn yettinchi dars. «F» undoshi	81
Oʻn sakkizinchi dars. «L» undoshi	85
Oʻn toʻqqizinchi dars. «S» undoshi	88
Yigirmanchi dars. «Z» undoshi	92
Yigirma birinchi dars. «N» undoshi	96
Yigirma ikkinchi dars. «T» undoshi	100
Yigirma uchinchi dars. «P» undoshi	106
Yigirma toʻrtinchi dars. «M» undoshi	109
Yigirma beshinchi dars. «D» undoshi	113
Yigirma oltinchi dars. «Sh» undoshi	118
Yigirma yettinchi dars. «Ch» undoshi	122
Yigirma sakkizinchi dars. «NG» harfiy birikmasi	126
Yigirma toʻqqizinchi dars. «Y» undoshi, «Ya», «Yo», «Yu», «Ye» harfiy birikmalari	129

O‘ttizinchi dars. Undoshlarning qo‘shaloq kelishi	137
O‘ttiz birinchi dars. Bo‘g‘in. Urg‘u	141
O‘ttiz ikkinchi dars. Grafika. Orfoepiya. Orfografiya. Imlo qoidalari	145
O‘ttiz uchinchi dars. Qo‘shimchalar. Egalik qo‘shimchalari	154
O‘ttiz to‘rtinchi dars. Kelishiklar. Bosh va qaratqich kelishiklari	157
O‘ttiz beshinchi dars. Tushum va jo‘nalish kelishiklari	161
O‘ttiz oltinchi dars. O‘rin-payt va chiqish kelishiklari	166
O‘ttiz yettinchi dars. Fe‘ldagi shaxs-son qo‘shimchalari	172
Asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati	175
Darsdan tashqari o‘qitish uchun mo‘ljallangan adabiyotlar ro‘yxati	175